

Established by ŞİNASİ TEKİN

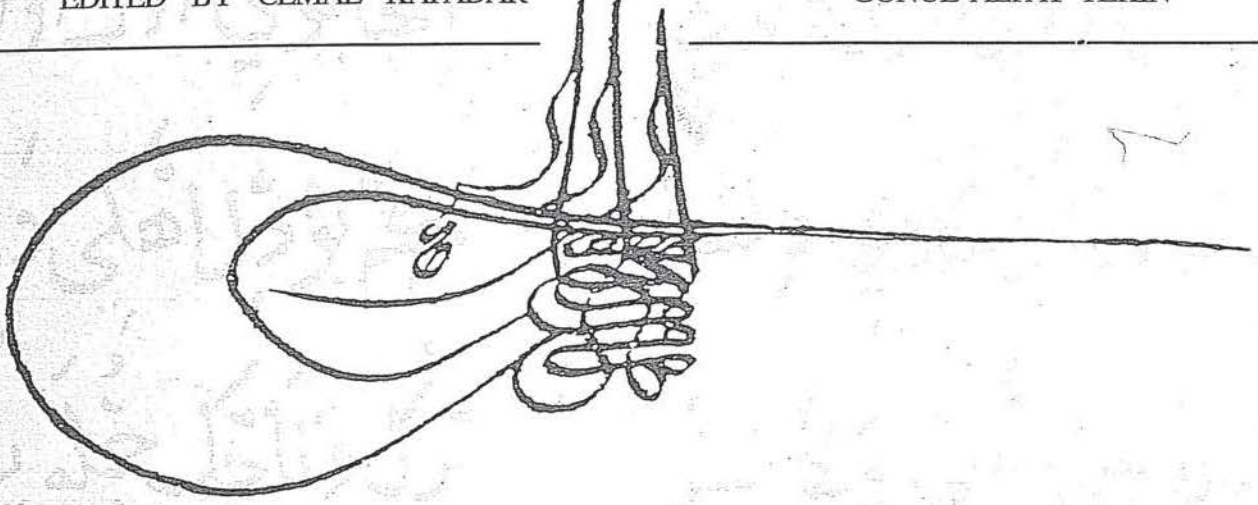
JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 31/I
2007

EDITED BY CEMAL KAFADAR

GÖNÜL ALPAY TEKİN

IN MEMORIAM ŞİNASİ TEKİN I

Guest Editors

Yücel DAĞLI - Yorgos DEDES - Selim S. KURU

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations

Harvard University

2007

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ TIP ESERLERİ I

Binnur ERDAĞI - DOĞUER*

Türkçenin tarihî dönemleri üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla edebî metinler kullanılmaktadır. Oysa Türkçenin son derece esnek ve işlek yapısını ve söz varlığını görebilmek için çeşitli bilim dallarında yazılmış eserlerin de incelenmesi gereklidir. Bu bakımdan, özellikle tıp alanında yazılmış eserler Türkçe için zengin birer kaynak durumundadır. Bu eserler, doğrudan doğruya tıpla ilgili olarak; hastalık adları, organ adları gibi terimlerin yanı sıra, ilaç yapımında kullanıldıkları için bitki adları, insanoğlunun yaradılışıyla ilgili davranış özellikleri ve bunların tanımlanışı, insan yaşamı, sağlığı ve sağlık korumayla ilgili olarak mevsim, dönem, iklim adlarını içermektedir. Bu nedenle, tıp yazmaları üzerine yapılan araştırmalar Türkçe için büyük bir önem taşımaktadır.

Anadolu'da Türkçe yazılmış tıp eserlerinin tarihi 14. yüzyıla kadar gitmektedir. Eski Anadolu Türkçesinin bu dönemi, Anadolu Beylikleri Dönemi'dir. Anadolu Beylikleri Dönemi'nde Türkçeye verilen önem artmış ve diğer dillerden birçok çeviri yapılmasının yanı sıra çok sayıda Türkçe eser de ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne ait eserlerin büyük bir kısmı Beylikler Dönemi'nde yazılmış veya başka dillerden çevrilmiştir. Tıp eserleri de bunların içindedir.

Bu yazıda, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp yazmaları üzerinde yapılacak çalışmalara kaynak olabilmesi için, bu dönemdeki tıp yazmaları ile ilgili kısa bilgi vermek istiyoruz. Bunun için, şimdiye kadar tıp yazmaları hakkında bilgi veren çeşitli kitaplar ve makaleler taranıp bu bilgiler bir araya getirilmiştir. Ancak yazarı ve tarihi belli olmayan yazma eserlerin tarihlendirilmesi sorunu burada da karşımıza çıkmakta ve buna bağlı olarak Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe eser konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Söz konusu eserler tanıtılırken bu görüşlere de yer verilecektir. Bizim burada yaptığımız sıralama herhangi bir görüş bildirmemektedir.

Çalışmamız bir metin çalışması olmadığından, eser adları verilirken çevriyazı harfleri kullanılmamıştır.

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

14. Yüzyıl Tıp Eserleri

1. Tuhfe-i Mübarizî, tarih yok, Hekim Bereket:

İbni Sina'nın Kanunu esas alınarak yazılmış olan bu eser, yine yazarı tarafından ilk olarak *Lübabü'n-Nühab* adıyla Arapça olarak yazılmış, daha sonra yine kendisi tarafından Farsçaya ve nihayet Türkçeye çevrilmiştir. Eserin ön sözünde bulunan, eserin ithaf edildiği kişinin unvanı Hüdavendigâr Melikü'l-ümera Mübarizü'd-din'in kime ait bir unvan olduğu tam anlaşılamadığından, eserin yazılış tarihi konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Şahabet-tin Tekindağ, eserin ilk sayfasının dışındaki satırlara bakarak kitabın Amasya Emiri Halifet Alp Gazi adına yazıldığını söylemektedir (Tekindağ 1971:134).

Mahmud Mes'ud Koman, bu satırların hattı ile eserin içindeki hattın farklı olduğunu ve eserin mukaddimesindeki "ilerüki padişahlar ve akil padişahlar sözlerinden bu kişinin hükümdar derecesinde biri olması gerektiği, bunun da adına ithaf edilen diğer eserlerin mukaddimeslerine benzerliği de göz önüne alınarak Aydınoglu Mübarizü'd-din Mehmet Bey" olabileceğini söylemektedir (Koman 1955).

Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser konusu üzerinde araştırma yapan Mikail Bayram ise, *Tuhfe-i Mübarizî*'nin Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser olduğu görüşünü ileri sürmektedir (Bayram 1996).

Hekim Bereket bu kitabı, İbni Sina'nın *Kanun* kitabındaki bazı bölümlerinden seçmeler yaparak düzenlemiş; bitkiler, tedavi ve ilaç hazırlama hakkında kendi deneyimlerinden bazı bilgiler eklemiş ve daha iyi anlaşılabilmesi için bazı bölümleri daire biçiminde şemalarla göstermiştir. Eser, dört ana bölüm (asıl) üzerine kurulmuştur. Her asılda birkaç fasıl ve birkaç talim vardır. Dört ana bölüm (asıl) şunlardır:

- Birinci Asıl: Tabiat işleri
- İkinci Asıl: Tabiat dışındaki işler
- Üçüncü Asıl: Sağlığı korumak
- Dördüncü Asıl: Tedavi etmek

Eserin, bilinen iki nüshası vardır. Birinci nüsha Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde 12049 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, Hekim Bereket'in diğer eseri olan *Hulasa* ve Hekim Bereket'e ait olup olmadığı belli olmayan *Tabiatname* ile birlikte ciltlenmiştir. İkinci nüsha ise yine *Hulasa* ve *Tabiatname* ile birlikte ciltlenmiş olarak Paris Bibliothèque Nationale'de 171 numarayla kayıtlıdır.

Tuhfe-i Mübarizî, Anadolu'da yazılan ilk Türkçe tıp kitabı, hatta Anadolu'daki ilk Türkçe ürün olma ihtimali düşünüldüğünde, Türk dili tarihi Türk tıp tarihi için önemli bir kaynak durumundadır.

2. Hulâsa, tarih yok, Hekim Bereket:

Bu eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlar, Hekim Bereket'in diğer eseri olan *Tuhfe-i Mübarizî* ve Hekim Bereket'e ait olup olmadığı belli olmayan *Tabiatname* ile birlikte ciltlenmiştir. İkinci nüsha ise yine *Tuhfe-i Mübarizî* ve *Tabiatname* ile birlikte ciltlenmiş olarak Paris Bibliothèque Nationale'de 171 numarayla kayıtlıdır.

3. Edviye-i Müfrede, 1387 (?), Geredeli İshak bin Murad:

Müfredat-ı İbn-i Baytar'dan sonra, Anadolu'da, yazılış tarihi kesin olarak bilinen ilk Türkçe eserdir. Eserin adı, bilinen nüshalarda farklı şekillerde gösterildiği için, tıp tarihi kaynaklarında eserin adı ve yazarı ile ilgili farklı bilgiler verilmiştir.

Adivar, "Osmanlı Türkleri tarafından yazılan ilk tıp eserinin Havassü'l-Edviye adıyla Murad b. İshak isminde bir zat tarafından tertip edildiğini zannediyoruz" demektedir (bk Adivar 1943).

Eserin Malatya ve Bursa nüshaları Müntahab-ı Şifâ ile birlikte ciltlenmiştir. Bu nedenle, bazı araştırmalarda *Edviye-i Müfrede*'nin adı olarak *Müntahab-ı Şifâ*, *Müntehab-ı Şifâ*'nın yazarı olarak da İshak bin Murad'dan söz edildiği görülmektedir. (bkz. 4. *Havassü'l-Edviye*, 7. *Müntahab-ı Şifâ*, 6. *Müntehab-ı Şifa al-Tıp*)

Mustafa Canpolat, eserin adı ve yazarı konusundaki yanlışlıkları, *Edviye-i Müfrede*'yi tanıtan araştırmasıyla düzeltmiştir (Canpolat 1973).

Edviye-i Müfrede, başlıca dört bölümden oluşmaktadır.

I. Bölümde alfabetik sıra ile, tek başına kullanılabilecek bitkiler, yiyecekler, içecekler, başka maddeler bir sözlük düzeni içerisinde verilerek, kısaca bunların özelliklerinden ve hangi hastalıklara iyi geldiklerinden, zararlarından ve bu zararların giderilmesinden söz edilmektedir. Birinci bölümün sonunda, hastalıklar ve bu hastalıklarının devalarının alındığı, birinci bölümün hastalık adlarına göre dizini bulunmaktadır.

II. Bölümde hastalıkların sebebi, teşhisi ve tedavi yolları anlatılmaktadır. Bu bölüm, çeşitli hastalıkları gruplandıran dört makaleyi içine almaktadır.

III. Bölümde, Zeyneddin bin İsmailü'l-Cürcanî'nin eseri olan *Zahire-i Harezşahi*'den ve İbn-i Sina'dan verilen makaleler yer almaktadır.

Üçüncü bölümün sonu ilm-i bah ile ilgilidir.

IV. Bölüm, Arapça-Farsça-Türkçe bir terimler sözlüğüdür. "Zikr-i esma-i emraz bir istilah lugatı" başlığını taşıyan bu bölümde hastalıklar, anatomi, meyveler, sebzeler ve eşyalarla ilgili 250 maddelik bir sözlük bulunmaktadır.

Edviye-i Müfrede'nin bilinen nüshaları şunlardır: Malatya Genel İl Kütüphanesi 1196-1 numarada kayıtlı Malatya nüshası, Haraççioğlu kitaplığı 1134 numarada kayıtlı Bursa nüshası, Topkapı Kitaplığı, Revan kısmı 1693 numarada kayıtlı Topkapı nüshası, Millet Kütüphanesi Tıp Yazmaları 109 numarada kayıtlı Ali Emiri nüshası, Bibliothèque Nationale A. F. 170 numarada kayıtlı Paris nüshası, Pertsch katalogunda tespit edilmiş olan Gotha nüshası. (Canpolat 1973).

4. Havassü'l-Edviye, 1387, Geredeli İshak bin Murad:

Edviye-i Müfrede'nin, bilinen nüshalarının hiçbirinde eser adı açık olarak bulunmamaktadır. Bu nedenle eserin adı bazı kaynaklarda *Havassü'l-Edviye* olarak da geçmektedir. Bunun yanı sıra, bazı nüshaları *Müntahab-ı Şifâ* ile birlikte ciltlendiği için *Müntahab-ı Şifâ* olarak da adlandırıldığı görülmektedir.

Adivar, “Osmanlı Türkleri tarafından yazılan ilk tıp eserinin *Havassü'l-Edviye* adıyla Murad b. İshak isminde bir zat tarafından tertip edildiğini zannediyoruz.” demektedir (Adivar 1943). Adivar, sözünü ettiği eser hakkında şu bilgileri vermektedir: “Eserde birtakım ilaçların hassalarından kısaca ve pek âmiyâne bir tarzda bahsedilmektedir. Malûmatın büyük kısmının Zeyneddin b. İsmail-ül-Cürcani'nin eseri olan *Zahire-i Harezşahi*'den ve bir de İbn-i Sina'nın *Kanun*'undan alınmış olduğu görülüyor. En çok tesadüf edilen hastalıkların tedavisinden de kısaca bahseden bu müellife dair bildiğimiz bir şey yoktur.” (Adivar 1943).

Şehsuvaroğlu da *Müntehab-ı Şifa al-Tıp*'tan söz ederken (bkz. *Müntehab-ı Şifa al-Tıp*) şöyle bir bilgi vermektedir: “Kitabın orijinal adı her ne kadar *Müntehab-ı Şifâ* ise de Bursalı Tahir Bey Edviye-i Müfrede demiştir. Ali Emiri tarafından kopya ettirilen ve Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunan nüshaya da nedense *Havas al Edviye* (ilaçların özellikleri) dendi” (Şehsuvaroğlu 1984) (bkz. 3. *Edviye-i Müfrede*, 6. *Müntehab-ı Şifa al-Tıp*, 7. *Müntahab-ı Şifâ*).

5. **Takvimü'l-abdân** (Al-Cazla, 1100)'ün İshak bin Murad tarafından Türkçeye yapılmış çevirisi:

Studia Orientalia dergisinin 1968'de Orientalist C. Brockelmann'ın anısı için çıkarttığı sayıda Otto Spies'in yazdığı, “İshak bin Murad'ın droglar ve tıbaa ait Türkçe eserleri” başlıklı makalesinde bildirdiğine göre, İshak bin Murad'ın *Müntehab-ı Şifâ*'dan başka bir çevirisi daha vardır ki, bu da Al-Cazla (1100)'nin *Takvim al-abdân* (organizmaya ait)'ından yapılan Türkçe çeviridir. Bu kitap, Hans Schotte tarafından almancaya da çevrilmiştir (Strassburg, 1533) (Şehsuvaroğlu 1984).

6. **Müntehab-ı Şifa al-Tıp**, 1390, Geredeli İshak bin:

Şehsuvaroğlu, Geredeli İshak bin Murad'ın *Müntehab-ı Şifa al-Tıp* adlı eserinden söz etmektedir (Şehsuvaroğlu 1984). Ancak Zafer Önler, Celalüddin Hızır'ın *Müntahab-ı Şifâ*'sının yazılış yılı ve yazarı konusunda herhangi bir kayıt olmaması ve *Edviye-i Müfrede* ile bir arada ciltlenmiş olması nedeniyle onun kimi araştırmacılarca başka yazarlara mal edilmesine yol açtığını söylemektedir (Önler 1990). Önler'in de belirttiği gibi, Osman Şevki Uludağ da *Müntahab-ı Şifâ*'yı İshak bin Murad'ın eseri olarak göstermektedir (Uludağ 1935).

Şehsuvaroğlu, *Müntehab-ı Şifa al-Tıp* adında,

Geredeli İshak bin Murad'a ait olduğunu söylediği eser hakkında şu bilgileri veriyor: “Kitabın orijinal adı her ne kadar *Müntehab-ı Şifa* ise de Bursalı Tahir Bey Edviye-i Müfrede demiştir. Ali Emiri tarafından kopya ettirilen ve Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunan nüshaya da nedense *Havas al Edviye* (ilaçların özellikleri) dendi”

Fatih Millet Kütüphanesi No: Tıp 109, Zile Kütüphanesi No:3097, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi No: 1757, Hazine 1963, Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Kitaplığı No: 744/2, Bursa Kütüphanesi Haraççioğlu Kitaplığı NO: 1134, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 495, Malatya Genel Kütüphanesi No:1196/1, Paris Bibliothèque National Man. Turcs AF 170, Gotha Tütüphanesi Pertsch Türk-Hand 113 numaralarda birer yazma nüshası bulunan bu eser, iki bölümden ibarettir. Ancak ayrıca iki de eki vardır. (Şehsuvaroğlu 1984) (bkz. 3. *Edviye-i Müfrede*, 4. *Havassü'l-Edviye*, 7. *Müntahab-ı Şifâ*).

7. Müntahab-ı Şifâ, tarih yok, Hekim Hacı Paşa-Celâlüddin Hızır bin Hoca Ali (1334/35?-1424):

Hacı Paşa'nın 1381 yılında Ayasluğ'da Aydınolu İsa Bey adına yazdığı Arapça *Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-âlâm* adlı eserinin özetinin yine Aydınolu İsa Bey adına, bizzat Hacı Paşa tarafından Türkçeye yapılmış çevirisidir. Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biri olması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Hacı Paşa'nın Arapça yazdığı *Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-âlâm* adlı eseri, dört makale (bahis) üzerine düzenlenmiştir ve sonunda da deontolojik bir kısım vardır. Hacı Paşa'ya, bu çok değerli eseri dolayısıyla Anadolu'nun İbn-i Sinası adı verilmiştir. Hacı Paşa, 1397-98 yılında Şifâü'l-Eskâm'ı özetleyerek *Kitâbü's-sa'âde vel İkbâl* adını vermiştir ki, daha sonra bu özet, El-Kümmiü'l-Celâli adıyla ün salmıştır. Bu kitap sonradan yine bizzat Hacı Paşa tarafından Aydınolu İsa Bey adına Türkçeye çevrilmiştir ve adına *Müntahab-ı Şifâ* denmiştir. Eser, bahş olarak adlandırılan üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bahşlar da kendi aralarında bâb olarak adlandırılan alt bölümlerden oluşmuştur.

Müntahab-ı Şifâ'nın nüshaları, Paris, Bibliothèque Nationale Man. Turcs A. F. 170, Süleymaniye, Pertevniyal No. 744/1, Süleymaniye Kadızade Mehmed Ef. No.351, Topkapı Müzesi Kitaplığı H. 545, Bursa Haraççioğlu Kitaplığı No. 1134, Fatih Millet Kütüphanesi No. 294 numaralarında kayıtlıdır (Önler 1990).

Ancak zamanla Hacı Paşa *Müntahab-ı Şifâ*'yı da uzun ve öğrenimi güç bulduğu için bu kitabın bazı teorik ve anlaşılması zor kısımlarını atarak 1408'de ikinci bir Türkçe özet yapmıştır ve buna da *Teshilü's-Şifâ* adını vermiştir. (bkz. 8. *Teshilü's-Şifâ*) (Şehsuvaroğlu 1984, Adıvar 1943).

Eserde, yazılış yılı ve yazar konusunda herhangi bir kayıt olmaması ve ayrıca bazı nüshalarının Edviye-i Müfrede ile bir arada ciltlenmiş olması, onun kimi araştırmacılarca başka yazarlara mal edilmesine yol açmıştır (Önler 1990) (bkz. 3. Edviye-i Müfrede, 4. Havassü'l-Edviye, 6. Müntehab-ı Şifa al-Tıp).

8. Teshilü's-Şifâ, 1408, Hekim Hacı Paşa-Celâlüddin Hızır bin Hoca Ali (1334/35?-1424):

Müntahab-ı Şifâ'nın yine bizzat Hacı Paşa tarafından yapılmış özetidir. Hacı Paşa *Müntahab-ı Şifâ*'yı uzun ve öğrenimi güç bulduğu için bu kitabın bazı teorik ve anlaşılması zor kısımlarını atarak 1408'de ikinci bir Türkçe özet yapmıştır ve buna da *Teshilü's-Şifâ* adını vermiştir (bkz. 7. Müntahab-ı Şifâ).

Teshilü's-Şifâ, üç bahş olarak adlandırılan üç ana bölümden oluşmaktadır:

I. Bahş

1. Nazari (teorik) tıp
2. Ameli (pratik) tıp

II. Bahş

Yiyecek, içecek ve ilaçları söz konusu eder

III. Bahş

Hastalıkların sebepleri, belirtileri ve ilaçları, bu bahiste verilmektedir.

Kitabın nüshaları, Süleymaniye Kadızade Mehmet Efendi No. 341, Hacı Mahmud no. 5516, Ayasofya Kitaplığı 3734, Paris Bibliothèque Nationale Man. Turcs A.F. 169 numaralarında kayıtlıdır.

Sonraki yüzyılda Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun öğrencilerinden Muhiddin Mekkî, *Teshilü's-Şifâ*'yı daha kolay eberlenebilmesi için 1466/67'de yeni baştan şiirsel olarak kaleme almıştır. Bu kitabın adı *Müfid* veya *Nazmü't-Teshil*'dir (bkz. 15. yüzyıl Tıp Eserleri: 17. Müfid / Nazmü't-Teshil) (Şehsuvaroğlu 1984, Önler 1990, Adıvar 1943).

9. İhtilâç (İhtilâçname), tarih yok, Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa, Celâlüddin Hızır bin Aliyü'l-Hattâb) (1334/35?-1424):

Süheyl Ünver'den aldığımız bilgiye göre, Celâlüddin Hızır'ın *İhtilâç* adlı küçük bir risalesi bulunmaktadır (Ünver 1953).

10. Bevâsir, tarih yok, Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa, Celâlüddin Hızır bin Aliyü'l-Hattâb) (1334/35?-1424):

Yine Süheyl Ünver'den aldığımız bilgiye göre, Celâlüddin Hızır'ın *Bevâsir* adlı küçük bir risalesi daha bulunmaktadır (Ünver 1953).

11. Tervihü'l-Ervah, tarih yok, Hekim Ahmedî (Taceddin İbrahim bin Hızır, 1334?-1413):

Hekimliğinin yanısıra şair de olan Ahmedî, Yıldırım Bayezid için hazırladığı bu manzum eseri önce Emir Süleyman (1403-1410)'a ve onun ölümünden sonra da Çelebi Sultan Mehmed (1402-1421)'e ithaf etmiştir.

Ahmedî bu tek tıbbi eserinde, önce teşrihe (anatomiye) ait kısa, fakat düzenli bilgi verdikten sonra, teker teker hastalıkların tedavisinden bahseder. Ayrıca kitapta didaktik bir yöntem de izlenmiştir. Ahmedî, ilk cildin kuramsal kısmında anatomi, patoloji gibi hazırlayıcı tıbbi bilgiler, sonra pratik kısmında hijyen ve farmakolojiye ait bilgiler vermiştir. İkinci ciltte ise teker teker her hastalığın semptom ve tedavisinden bahsetmiş ve sözüne eserinin nitelikleri ile son vermiştir. Bu kısımda Ahmedî, eserinin 10.000 beyitten ibaret olduğunu ve dokuz ay içinde bittiğini yazmaktadır. Bundan sonra yazar, kitabın hazırlanmasında yararlandığı *Enmuzeç*, *Mu'cez* ve *Hâvi* gibi eserlerin adlarını belirterek zamanı için büyük bir yenilik yapmıştır, yani kaynak vermiştir.

Ahmedî önsözde, Tanrı'ya ve Peygamber'e dua ile Peygamber'i ve Sultan'ı methettikten sonra esas tıbbi metne girmiş ve bunu da nazari (teorik), ameli (pratik) olarak ikiye ayırmıştır. Teorik kısım, dört unsur, yani kâinatı yapan dört madde teorisi ve sonra bedendeki ahlat yani insan vücudunu yapan dört sıvı ile devam emekte ve sonra teşrih (anatomi) kısmı başlamaktadır. Bu kısım hava, yiyecek, içecekler, uyku, hareket, istirahat v.b. gibi hijyenik konular ve onu hastalık konuları izlemektedir. Sonra kitabın ameli (pratik) kısmında hijyenik ve farmasötik tedavi yolları anlatılmakta ve enn sondaki edviye (ilaçlar) konusu ile birinci cilt sonuçlanmaktadır. İkinci kitap yine hastalıkların tedavisinden söz etmektedir. Kitap, yazmanın nitelikleri ve hükümdarın methiyle bitmektedir.

Şehsuvaroğlu'nun verdiği bilgiye göre bu eserin bilinen nüshaları şunlardır: Ayasofya Kütüphanesi No. 3595, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Odası Kitaplığı No. 1681, Manisa Kütüphanesi Muradiye No. 1852, Bayezid Belediye Küt. M. Cevdet O. No. 47. Ayrıca Şehsuvaroğlu, Ayasofya Kütüphanesindeki noksan nüshanın yine Ayasofya Kütüphane mührünü taşıyan son kısmının Royal College of Physician Kütüphanesinde no. 63'te kayıtlı olduğu ve Rusya'da noksan bir Tervihü'l-Ervah nüshasının bulunduğunu belirtmektedir (Şehsuvaroğlu 1953, 1984).

12. Kenzü'l-Menafi fi-Ahval-i nazmü'l-Tabavi, tarih yok, Hekim Şeyhî (Yusuf Sinâneddin 1371?-1431):

Şehsuvaroğlu, bu eserle ilgili olarak, "Hekimlik pratiği yaptığı şüphesiz olan Şeyhî'nin bu alanda kitap yazdığı şüphelidir. Hernekadar *Kenzü'l-Menafi fi-Ahval-i nazmü'l-Tabavi* isimli şiir şeklinde tıbbî bir kitabı olduğu söylenirse de bunun doğrulanması gerekir" demektedir (Şehsuvaroğlu 1953, 1984).

Bu eserin adına, Osman Şevki (Uludağ 1991) ve Adıvar'da (Adıvar 1943) da rastlanmaktadır.

Müfredât-ı İbn-i Baytar Çevirisi (bkz. *Kitâbü'l-câmi'i fi'l-edviyetü'l-müfrede*. Çevirisi):

13. Kitâbü'l-câmi'i fi'l-edviyetü'l-müfrede Çevirisi (Müfredât-ı İbn-i Baytar Çevirisi), tarih yok, :

XIII. yüzyılın ünlü botanik bilginlerinden Ziyaeddin İbn Baytar (ölümü 1248)'in *Kitâbü'l-câmi'i fi'l-edviyetü'l-müfrede* adlı Arapça eserinin Aydınoglu Umur Bey (1340-1348) adına yapılmış bir çevirisidir. Anadolu'da Türkçeye çevrilmiş bilinen ilk tıp kitabı olduğu söylenmektedir (Önler 1990). Çeviren belli değildir. Bu eserde drogların isimleri alfabetik sırayla Türkçe ve Grekçe olarak verilmiştir. Eser bu yönüyle de tıp tarihi ve Türk dili tarihi için önemlidir. Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi Y. 2461, Zagreb Şarkiyat Enstitüsü Y. 1139/4, Bursa Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi T.Y. 835, Haraççioğlu 1118 ve Hüsrev Paşa 476, Köprülü Kütüphanesi 983, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi 2497, Lala İsmail Efendi 389/6, Belediye Kütüphanesi M. Cevdet K. 149, 160 numaralarda birer nüshası vardır. Çok sonraları yazılan birer kopyası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde TY. 1204 ve 2661, Münih Bayerische Staats Bibliothek Cod. Turc. 243/2 numaralarda kayıtlıdır (Şehsuvaroğlu 1984, Adıvar 1943).

Şehsuvaroğlu, eserin adını *Câmi al Müfredat al-Edviye vel Agdiye Tercümesi* biçiminde vermektedir (Şehsuvaroğlu 1984).

14. Kâmilü's-sınâ'a, tarih yok:

Ali bin Abbas el-Mecusî (öl. 384/994)'nin *Kâmilü's-sınâ'tü't-tıbbiye* (veya *Kitâb-ül-Melikî*) adlı eserinin bir bölümünün çevirisidir. Çeviri tarihi ve çevireni belli olmayan bu eser, Timurtaşoğlu Aydınoglu Umur Bey adına çevrilmiştir. Yazma müfred ve mürekkep droglardan ve bunların çeşitli ispençiyari şekillerinden bahsetmektedir. Eser, İbn-i Sina'nın *Kanun*'u ortaya çıkıncaya kadar doğu tıbbına hakim olmuştur. Mukaddemesinde, kendinden

önceki büyük tıp eserlerini eleştirir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesinde olduğu bilinen bir nüshası nakil dolayısıyla yerinde bulunamamıştır. Aynı zamanda Bursa Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi T.Y. 819 ve Manisa Kütüphanesi, Muradiye Kısmı No. 1853 numaralarda da birer nüshası vardır. 30 bab yani bahis üzere tertiplenmiş olan İstanbul Üniv. Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü nüshası 122 varak olup, 2-6, 8 ve 81-86 varakları yani 1, 2, 13, 14 ve 15, babları-kısımları kısmen noksandır.

"Bu eserin müfredatına (içeriğine) gelince:

- 1, 2. kısım kayıptır.
3. kısım müfred devalardan (basit ilaçlardan)
- 4, 7. kısım tiryaklar, macunlar ve yakılardan
- 8, 10. kısım müshillerden
11. kısım haplardan
12. kısım hükne (lavman) ve fitillerden
13. kısım kusmaktan
14. kısım noksan
15. kısım kurs (tabletler)den
16. kısım cevariş-müşhil veya kabızlardan
17. Kısım sufuf (tozlar)dan
18. Kısım yakılardan
19. kısım yağlardan
20. kısım şerbetlerden
21. kısım çelenbin (skencebin-oxymel) den, mürr (bal) dan
22. kısım kühul (göz ilaçları) dan
23. kısım fitillerden
24. kısım cerahatı giderecek otlardan
25. kısım cerahatı giderecek merhem ve yakılardan
26. kısım burun kanamasını kesen otlardan
27. kısım ağız ve boğaza antiseptik olarak tesir eden otlardan ve diş ağrısında koterizasyondan
28. kısım şişmanlatıcı otlardan
29. kısım baras (vitiligo)dan, behak (addison hastalığı)dan uyuz ve gicik (kaşıntı) gideren yağlardan
30. kısım iştaha kesen otlardan sözeder."

Kitabın sonunda ise bu nüshanın orijinal olarak 1706'da Halilürrahman-Urfa Nazırı-Valisi Lala Osman Ağa adına Şeyh Kemaleddin tarafından yazıldığı kaydedilmiştir (Şehsuvaroğlu 1984).

15. İlyasiye, tarih yok, Şirvanlı Mehmed bin Mahmud

Menteşeoğullarından İlyas Bey (Muzaferreddin İlyas: 1402-1421) adına Şirvanlı Mehmed bin Mahmud tarafından yazılan bu Arapça eser yine İlyas Bey'in arzusu üzerine aynı yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Şehsuvaroğlu 1984).

16. Bahnâme-i Padişahî Tercümesi, tarih yok, yazarı bilinmiyor:

Kütahya Germiyan beylerinden Yakup Bey II (1388-1390) ve Sultan Yakup bin Devlet Han (1402-1428) adına yapılmış Türkçe bir çeviridir. Bir nüshası İ.Ü. Küt. T.Y. 3956,

Bayezid Belediye Kütüp. M. Cevdet yazmaları K. 491, Manisa Kütüp. Toplama Böl. 6517/2 ve yine Manisa Muradiye 1860 numaralarda kayıtlıdır. Eserin aslı Farsça olarak yazılmıştır.

Herhalde bu çeviri beğenilmemiş olsa ki, eser sonradan Musa bin Mesud tarafından ve Farsça aslından II. Murad için yine Türkçeye çevrilmiştir (Şehsuvaroğlu 1984). (bkz. 15. yüzyıl Tıp Eserleri: 17. *Bahnâme-i Padişahî Tercümesi*).

17. Kitab-ı Müntehab, 1420, Hekim Abdülvahab:

Abdülvahab tarafından Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) adına 1420'de yazılmıştır. Bir nüshası Manisa Kütüp. Toplama Bölümü. No. 6517/1'de kayıtlıdır (Şehsuvaroğlu 1984).

18. Kemaliye, tarih yok, Şirvanlı Mehmed bin Mahmud:

Şirvanlı Mehmed bin Mahmud tarafından yazılan bu eserin bilinen üç nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde. Bu nüshalar, Laleli 1646, Bağdatlı Vehbi Efendi 1465, Şehid Ali Paşa 20. 740 numaralarda kayıtlıdır (Yelten 1993).

11 bâb üzerine tertib edilmiş olan eser şu konuları işlemektedir:

1. Bâb: Başa müteallik (ait) marazların (hastalıkların) ilâcını bildirir.
2. Bâb: Göze müteallik marazların ilâcını bildirir.
3. Bâb: Ağıza müteallik marazların ilâcını bildirir.
4. Bâb: Dişe müteallik marazların ilâcını bildirir.
5. Bâb: Bele müteallik marazların ilâcını bildirir.
6. Bâb: Selis ül-Bevl (idrar tutamama) marazların bildirir.
7. Bâb: Cima'ya müteallik marazların ilâcını bildirir.
8. Bâb: Makad gicişdiğini (kaşındığını), bevasir (Hemorroides) marazlarını bildirir.
9. Bâb: Şerbetler terkip etmeyi ve hassiyetlerin (tesirlerini) bildirir.
10. Bâb: Macunların menfaatlerin bildirir.
11. Bâb: Ettibba vasiyetlerin (deontolojik kuralları) bildirir."

(Şehsuvaroğlu 1984).

19. Tuhfe-i Muradi fi ilmü'l-Cevahir, tarih yok, Şirvanlı Mehmed bin Mahmud:

Şirvanlı Mehmed bin Mahmud tarafından yazılmış ve kıymetli taşlarla ilgili bir eserdir. Sultan II. Murad (1421-1451)'a ithaf edilmiştir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüp. Ayasofya 3577 ve diğer bir nüshası da Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir (Bk. Catalogue des Mss. Turcs, E. Blochet, Paris, 1933, Supplement 1302).

20. Hulâsatü'l-Tıp, tarih yok, Hekim Hayreddin / Bican (?) (*Hulâsa*):

Çandaroğullarından İsfendiyar Beyzade Kasım Bey adına yazılmıştır. Dr. Uludağ, Bursa Kütüphanesi Ulucami 5 no.da kayıtlı ve Hayreddin isimli bir hekim tarafından yazılmış bu isimde bir kitaptan sözettği gibi (Uludağ 1991), XIV. yüzyıl hekimleri arasında Hekim Bereket'ten bahsederken onun da yine *Hulâsa* isimli bir eseri olduğunu belirtmiştir (Uludağ

1991). Şehsuvaroğlu da muhtemelen Fatih devrinde Bican isminde biri tarafından Hulâsat al-Tıp ismiyle yazılmış Türkçe farmakolojik bir eserden sözetmektedir (Şehsuvaroğlu 1984). Bu eserin bilinen nüshaları, Bursa Kütüphanesi Ulucami 2601 ve Ankara Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Kürsüsü Kütüphanesi. 15402/A No.lardadır.

21. **Yadigâr**, tarih yok, Ali Çelebi bin Şerif (Şerifoğlu):

Gazi Umurbey adına yazılmıştır. Eserin yazılış yılı belli değildir. Bursalı Tahir Bey, bu eserin 1628'de yazıldığını söylemektedir. Eserin adına yazıldığı Umur Bey'in Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey mi (ölümü 1461) yoksa Aydınoğlu Umur Bey mi (1340-1348) olduğu konusu tartışmalıdır. Süheyl Ünver, adı geçen Umur Bey'in Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey olduğunu söylemektedir (Ünver 1943). Şehsuvaroğlu, XV. yüzyıl başlarında yazıldığını kabul ederken (Şehsuvaroğlu 1984: 44), Adıvar eserin tarihini 16. yüzyıl başlarına kadar getirmektedir (Adıvar 1943).

Genellikle hijyen, hastalık belirtileri -semptomatoloji ve tıp müfredatı- farmakoloji ve tedaviden bahseden bu yazma eser, devri için çok değerlidir. Bu nedenle çeşitli kütüphanelerde birçok kopyaları vardır. Bu nüshalar Bayezid Belediye Küt. M. Cevdet Y.K. 160, Y.K. 300, Bursa Umumi Küt. Haraççioğlu 1121, Ulucami 2602, Fatih Millet Küt. 88, 184, 218, 369, 380, İ.Ü. Küt. T.Y. 7067, T.Y. 7076, T.Y. 7082, İ.Ü. Tıp Fak. Tıp Tarihi Kürsüsü Küt. 38, 84,284, Köprülü Küt. 989, Nuruosmaniye Küt. 3616, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey. Küt. Y. 1900, Y. 2441, Y. 3430, Saraybosna Higiyenski İnstitut Küt. 50/5 r.t. 15, Süleymaniye Küt. Hamidiye 1041, Lâleli 1651, 1652/1, 1953, Reis ül Küttap 737, Atıf Efendi 1972/4, Topkapı Sarayı Küt. Revan Köşkü 1684, Zagreb Şarkiyat Enstitüsü Küt. T.Y. 590, Münih'te Bayerisch Staats Bibliothek Cod. Turc 242, W. Berlin Staats Bibliothek Ms. Or. Diez A. fol. 59 numaralarda kayıtlıdır. Bir nüshası da Prof. Dr. F. N. Uzluk'un kitaplığında.

İbn-i Sina ile İbn-i Baytar'dan yararlanılarak yazıldığı söylenen eser çeşitli alt bölümlerden oluşan beş ana bölümden oluşmaktadır (Şehsuvaroğlu 1984: 44).

15. **Yüzyıl Tıp Eserleri**

1. **Tıbb-ı Nebevî (Kitabü'l-Şifa fi Ahadisü'l-Mustafa Çevirisi)**, tarih yok, Şair Ahmed-i Dâi (Ahmed bin İbrahim bin Mehmed):

Ebu Nuaym Hafız İsfahani'nin *Eş-Şifa fi ahadis-i Mustafa* isimli Arapça eserinin *Tıbb-ı Nebevî* adlı Türkçe çevirisidir. II. Murad'ın vezirlerinden Timur Paşazade Umur Bey adına yapılan bu çevirinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3540 ve İstanbul Üniv. Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsü Kitaplığı Y. 90, 97 ve 104 numaralarda kayıtlıdır. (Şehsuvaroğlu 1984, Adıvar 1943).

Kitabü'l-Şifa fi Ahadisü'l-Mustafa Çevirisi (bkz. Tıbb-ı Nebevî)

2. **Miftahü'n-Nur ve Hazâinü's-Sürur**, tarih yok, Sinoplu Mu'min bin Mukbil:

Şehsuvaroğlu'na göre Çandaroğullarından Kötürüm Bayezid Bey oğlu İsfendiyar Bey (1392-1440) adına (Şehsuvaroğlu 1984), Adıvar'a göre ise II. Murad adına yazılmıştır (Adıvar 1943). Teşrih (anatomi), hijyen ve özellikle göz hastalıklarından söz eden bu yazma şu bölümlere ayrılmıştır:

"1, 2. bahisler: Baş, kafatası yapısından ve baş hastalıklarından bahseder.

3. bahis: Göz hastalıklarından bahseder.
4. bahis: Göz kapağı hastalıklarından bahseder.
5. bahis: Konjonktiva hastalıklarından bahseder.
6. bahis: Kornea hastalıklarından bahseder.
7. bahis: Kristalen hastalıklarından bahseder."

Bu eserin bir nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir. (Bk. Catalogue des Mss. Turcs E. blochet, Paris 1932, 1, 71). Ayrıca birer nüshaları da Süleymaniye Kütüp. Hamidiye 1034/4. Nuruosmaniye 3585, Manisa Kütüp. Muradiye 1857 numaralardadır. Ali Emiri Kütüp. No. 255'te *Kitab-ı Tıbb* ismiyle kayıtlı diğer bir nüshası da vardır (Şehsuvaroğlu 1984).

4. **Zahire-i Muradiye**, 1437, Sinoplu Mu'min bin Mukbil:

Sultan Murad II'ye ithafen yazılmıştır. Dr. Adnan Adıvar'a göre İsmail Cürcani (Öl. 1135)'nin Arapça olarak yazdığı meşhur *Zahire-i Harzemşahî*'sinin Türkçe çevirisidir (Adıvar 1943).

358 varaktan ibaret olup, 5 makale (bahis) üzerine yazılmış olan bu eser çok güzel düzenlenmiştir ve didaktik değeri yüksek bir eserdir. Ayrıca kaynaklarını da vermiş olması eserin ilmi değerini belirtir. Yazma her ne kadar baştan aşağı hastalıkları vermekte ise de özellikle göz hastalıkları üzerinde durulmuştur. Ayrıca alet resimleri de vardır. Mu'min bin Mukbil az da olsa esere kendi müşahadesini de eklemiştir. Ancak yazmada Arapça terimler arasında bol bol Türkçe terimlere rastlanması Türk dili açısından çok önemlidir.

Eserin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüp. Yahya Efendi Dergahı-Hacı Mahmud Kitaplığı 5500 Numarada kayıtlıdır (Şehsuvaroğlu 1984).

5. **Kitab-ı Tıbb**, tarih yok, Sinoplu Mu'min bin Mukbil (bkz. **Miftahü'n-Nur ve Hazâinü's-Sürur**):

Şehsuvaroğlu ve Adıvar'ın verdikleri bilgiye göre bu eser, *Miftahü'n-Nur ve Hazâinü's-Sürur*'un *Kitab-ı Tıbb* ismiyle kayıtlı bir nüshasıdır (Şehsuvaroğlu 1984, Adıvar 1943).

Osman Şevki, bu eserle ilgili olarak kısaca şu bilgileri vermektedir: "İlk anatomi kitabımızdır. Fakat anatomiye ait bilgiler, ceset üzerinde incelemeye dayanmadığından hatalı idi. Gözün anatomisi nisbeten doğru idi. Buna göre gözün yedi tabakası olup sırasıyla şunlardı:

1. Tabaka-i Zâhire: Buna "Tabaka-i mültehime" de derler. Gözün kenarlarına kadar uzanır, incedir.

2. Tabaka-i Karniyye: Aktır, kesiftir, dört kat olup her bir katın özel bir yapısı vardır.

3. Tabaka-i Ankebûtiyye: Örümcek ağına benzer.

4. Tabaka-i Ayniyye: Üzüm tanesine benzer, cilalıdır.

5. Tabaka-i Şebekiyye: Balık ağına benzer, çok damarcıklar karışır.

6. Tabaka-i Meşimiyye

7: Tabaka-i Sulbiyye

..." (Osman Şevki 1991).

6. **Maidetü'l-Hayat**, tarih yok, Akşemseddin (Mehmed bin Hamza, 1390-1459):

Akşemseddin, *Tabib-i Ervah* (Ruhların Hekimi) yani şeyh olduğu kadar Tabib-i Ebdan yani hekim idi. Bu nedenle, tasavvufi eserlerinin yanısıra tıbbi eserleri de vardır. Bu

eserlerinden en önemlisi *Maidetü'l-Hayat*'tır. Ruhani tıbbıa ait olan bu eserin adı bazı kaynaklarda *Maddetü'l-Hayat* olarak geçmektedir.

Maidet-ül Hayat'ın ellinci sayfasında geçen şu satırlar mikrop ve bulaşma fikrine öncülük etmesi bakımından çok önemlidir:

"Cümle marazların (hastalıkların) sur'et-i nev'iyesi (çeşidi) itibariyle, nebat ve hayvanlarda olduğu gibi, tohumları ve asılları vardır."

Mikrop ve bulaşma alanında en kesin sözü 1546'da Hieronymus Fracastor (1483-1553) söylemiştir. Halbuki 1459'da ölen Akşemseddin, bu sözleriyle Fracastor'dan önce *Maidet-ül Hayat*'ta bu sözleri söylemiştir.

Eserin nüshaları Topkapı Sarayı Kütp. Hazine 552: Fatih Millet Kütp. Ali Emiri Tıp 126, Edirne Selimiye Kütp. T.Y. 53 numaralarda kayıtlıdır (Şehsuvaroğlu 1984).

7. Hazâ'inü's-Saâdât, tarih yok, Eşref bin Muhammed:

Saadet Hazinesi anlamına gelen *Hazâ'inü's-Saâdât*'ın bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine 557 numarada kayıtlı olup, 1952 yılında Bedî N. Şehsuvaroğlu tarafından bulunmuş ve tipkibasımı yayımlanmıştır (Şehsuvaroğlu 1961).

8. Mecmuatü'l-Fevâid, 1436, Hekim Beşir Çelebi:

İç hastalıklarıyla ilgili 30 bahis üzerine düzenlenmiş bir tıp eseridir. Son bölümde alfabetik olarak droglar verilmiştir. Paris Bibliothèque Nationale'de, 1436 tarihinde Karmanoğlu II. Mehmed Beyzade İbrahim (1424-1463) adına yazılmış bir nüshası vardır (Şehsuvaroğlu 1984).

9. Kasımiye, tarih yok, Hekim Halimî (?-1516):

Osmanlı yazarları, bir şeriat bilgini olan Halimî'nin Fatih adına yazdığı Farsça manzum *Lutf-u Mehmed Han* isimli tıbbî bir eseri ve *Kaside-i Taiye Şerhi* adlı diğer bir eserinden başka *Kasımiye* isimli bir eserinden de söz etmektedir (Şehsuvaroğlu 1984, Osman Şevki 1991).

10. Fâide-i Hassat, tarih yok, Hekim Ahi Çelebi (Tebrizî Mehmed Çelebi, Mehmed bin Kemal, 1436-1524):

Özellikle böbrek ve mesane taşları üzerine yazılmış tıbbi bir eserdir. Bu eser 10 bâba (bölüme) ayrılır:

1. Taş nice kişilerde olur?
2. Taş bedende ne yerlerde olur?
3. Böbrek ve mesane taşının alâmetleri, belirtileri
4. Böbrek ve mesanede taş ilâçlarının yolları
5. Su'ül mizaç nedir, kaç nevidir, sebep ve alâmetleri ve ilâcı?
6. Taş eriten ilâçlar?
7. Bu hususta yapılacak maalecât (ilâçlar) ve hazırlanması?
8. Taş mecra-yı bevl (üreter)den çıkarken kalsa çıkarması tedbirin?
9. Taşı yarıp çıkartmak - mesaneden ameliyatla almak tedbirini (önlemine) bildirir.
10. Böbrek ve mesane taşına edviye-i müfrede (basit droglarla) ilâçtan sözeder."

Bu kitap döneminde ve döneminden sonra büyük bir itibar görmüş ve klâsik bir tıp kitabı olarak hekimlerin elinde yıllarca dolaşmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. No. 314, 7101, Bosna Müzesi Kütüp. No. 726'da kayıtlı nüshaları vardır (Şehsuvaroğlu 1984).

Eser, Osman Şevki'de *Risale-i Hassatü'l-Kis ve'l-Mesane* adıyla geçmektedir (Osman Şevki 1991).

11. Şerhü'l-Mu'cez (İbn Nefis) Çevirisi, tarih yok, Hekim Ahi Çelebi

İbni Sina'nın beş ciltlik büyük Kanun'u sonradan İbn Nefis (1210-1288) tarafından kısaltılarak yeniden kaleme alınmış ve adına Mu'cez denmiştir. Ancak bu kısaltma da güç anlaşıldığından Cemaleddin Aksarayı buna bazı şerhler (açıklamalar) eklemiş ve bu ikinci kitaba da Hal-al Mu'cez denmiştir. Önce Ahi Çelebi ve sonra da Kanuni'nin büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın hocası Gelibolulu Sururi Mustafa Efendi, bu kitabı ayrı ayrı Türkçeye çevirmişlerdir (Şehsuvaroğlu 1984).

Arslan Terzioğlu, İbn Nefis'in Mu'cez adlı eserini Türkçeye Ahi Çelebi'nin değil, babasının yaptığını söylemektedir (Terzioğlu 1983).

12. **Ravzu'l-esnan fi tedbir-i sıhhatü'l-ebdan**, tarih yok, Hekim Atuffi (Hayreddin Hızır bin Mahmud bin Ömer, ?-1541):

Hekim Atuffi'nin II. Bayezid'e sunduğu bir tıbbî yazmadır (Şehsuvaroğlu 1984).

13. **Risale-i Atâiye**, tarih yok, Hekim Atuffi (Hayreddin Hızır bin Mahmud bin Ömer, ?-1541):

Yine bu eser de, Hekim Atuffi'nin II. Bayezid'e sunduğu bir tıbbî yazmadır (Şehsuvaroğlu 1984).

14. **Akrabadin Tercümesi**, 1454, Sabuncuoğlu Şerefeddin (Şerefeddin bin Ali bin El-Hac İlyas):

Bayezid II (1481-1512), şehzadeliğinde Amasya Valisi iken onun hassa hekimlerinin ricası üzerine Şerefeddin'in 1454'te yaptığı Türkçe bir tercümedir. Eserin aslı Arapça olup Ebul İbrahim Cürçani (Öl. 1136)'nin *Zahire-i Harzemşahi* ismiyle yazdığı eserin onuncu ve son faslı yani Krabadin kısmıdır. Şerefeddin Sabuncuoğlu, bu eserin sonuna Türkçe-Arapça-Farsça terimler listesi eklemiştir. Nüshaları, Fatih Camii Kütüp. no. 3536; Süleymaniye Kütüp. Kılıç Ali Paşa no 741/1; Topkapı Sarayı Müzesi Kit. II. Ahmet 2124 numaralarda kayıtlıdır.

Aynı eseri sonraki yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın başdefterdar (malîye bakanı) ve ünlü tarihçi İdris-i Bitlisi'nin oğlu olan Ebul Fadl Mehmed Efendi de Türkçeye çevirmiştir. Bunun da bir nüshası Nuruosmaniye Kütüp. 3754 numaradadır (Şehsuvaroğlu 1984).

15. **Cerrâhiyetü'l-Hâniyye**, 1465, Sabuncuoğlu Şerefeddin (Şerefeddin bin Ali bin El-Hac İlyas):

XI. yüzyıl Endülüs İslâm dünyasının ünlü hekim ve cerrahlarından Ebul-Kasım Zehravi'nin otuz bahis üzerine yazdığı *Kitab al-Tasrif fi't-Tıb* eserinin son üç makalesi cerrahiye aittir. Şerefeddin Sabuncuoğlu bu üç bölüme kendisi de üç bölüm ekleyerek cerrahiye ait bu üçlü kitabını hazırlamış ve böylece 1465'te Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur.

Ebul Kasım'ın *Cerrahiye*'sini kendi tecrübeleriyle de zenginleştirerek Türkçeye çeviren Sabuncuoğlu Şerefeddin ayrıca İslam tıbbına büyük bir yenilik daha getirmiştir ki, o da eserdeki ameliyat resimleridir. Zira Ebul Kasım, eserinde yalnız alet resimlerini vermekle yetindiği halde Sabuncuoğlu bunlara ameliyat veya cerrahi müdahale tekniğini gösteren resimler de eklemiştir. Bu resimler arasında insan resmi yani İslamiyetin yasakladığı suretler de bulunmaktadır ki, bu cerrahi eser İslâm dünyasındaki ilk insan resimli eserdir. *Cerrâhiyetü'l-Hâniyye* bu yönüyle Sanat Tarihi araştırmaları için de kaynak durumundadır.

Eseri ilk tanıtan Ali Canip, adını *Cerrâhiye-i İlhâniye* olarak vermiş, daha sonra Ord. Prof. Dr. S. Ünver belki de Amasya darüşşifasının İlhanlılar tarafından yaptırıldığı fikrinden hareket ederek bu eserin ismini *Kitab-ül-Cerrahiye-i İlhaniye* biçiminde kabul etmiştir (Ünver 1932). Vecihe Kılıçoğlu da aynı şekilde, bu eserin adını *Cerrahiye-i İlhaniye* olarak kabul etmiştir (Kılıçoğlu, 1956).

Cerrâhiyetü'l-Hâniyye'nin bilinen üç nüshası vardır. Bir nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de Supplement Turc. 693 numarada, bir nüshası Fatih Millet kütüphanesi 79 numarada ve noksan bir nüshası da İstanbul Üniv. Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüp. T.Y. 263 numarada kayıtlıdır (Şehsuvaroğlu 1984, Uzel 1992).

16. Mücerreb-nâme, 1468, Sabuncuoğlu Şerefeddin (Şerefeddin bin Ali bin El-Hac İlyas):

Sabuncuoğlu Şerefeddin'in uzun bir hekimlik pratiği sonunda 1468 yılında yazdığı bu eser özellikle kendi denemelerine dayandığı için bu ismi almıştır. "Sınanmış Tedavi Yöntemleri Kitabı" anlamına gelen *Mücerreb-name*'de Sabuncuoğlu, denediği tedavi yöntemlerini ve ilaçları yazmıştır.

Bu yazma eserin nüshaları Süleymaniye Genel Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 3619 ve 3546/3, Süleymaniye Genel Kütüphanesi Ayasofya Kitaplığı 3729 ve 3720, Süleymaniye Genel Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı 2097/1 ve 2103/1, Süleymaniye Genel Kütüphanesi Hamidiye Kitaplığı 1034/2 numaralarda kayıtlıdır (Uzel 1999).

17. Müfid / Nazmü't-Teshil, 1466/67, Muhiddin Mekkî:

Fatih devrinin ünlü hekim ve cerrahlarından Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun öğrencilerinden Muhiddin Mekkî, Hekim Hacı Paşa'nın Teshilü's-Şifâsı'nın öğrenimini ve ezberlenmesini kolaylaştırmak için yeni baştan şiirsel olarak kaleme almıştır. Müfid veya Nazmü't-Teshil adını taşıyan bu kitabın Sabuncuoğlu hattıyla 1467'de yazılmış bir nüshası önce Veled Çelebi İzbudak'ta iken sonradan Ankara il Kütüphanesi'ne geçmiş ve Y. 60 numaraya kaydedilmiştir. Bu kopya II. Bayezid'in şehzadelerinden biri adına yapılmışsa da ithaf sayfası harabolduğundan bu isim okunamamaktadır (Şehsuvaroğlu 1984, Önler 1990, Adıvar 1943) (bkz. *14. yüzyıl Tıp Eserleri: 8. Teshilü's-Şifâ*).

18. Bahnâme-i Padişahî Tercümesi, tarih yok, Musa bin Mesud:

Kütahya Germiyan beylerinden Yakup Bey II (1388-1390) ve Sultan Yakup bin Devlet Han (1402-1428) adına yapılmış Türkçe çeviri, belki beğenilmediği için sonradan Musa bin Mesud tarafından Murad II (1421-1451) adına yine Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserin Sultan Yakup İbn Devlet Han için yapılan bir tercümesi İstanbul Üniversite Kütüp. T.Y. 3956 numarada kayıtlı olup devirleri ve çevirmenleri belli olmayan diğer nüshaları da Topkapı

Kütp. Hazine 581, Süleymaniye Kütp. Lâleli 1616, İst. Üniversite Kütp. T.Y. 7149 ve 7152 ve İstanbul Tıp Fak. Tıp Tarihi Kürsüsü Y. 23/2, 76/1, 106/2, 109/3, 130/4, 140/3 No.larda kayıtlıdır ancak bunların pek çoğu yazı ve dil bakımından son yüzyıllara aittir (Şehsuvaroğlu 1984).

Şehsuvarolu'na göre, *Bahname-i Padişahî*'nin Farsça aslından Musa bin Mes'ud tarafından çevrilmiş ve kendi özel kitaplığında bulunduğunu belirttiği yazma, bibliyografik kaynakların kaydettiği en eski Türkçe bahname çevirisidir. Şehsuvarolu, bu konuda ayrıca şöyle demektedir: "Ancak bütün Türkiye'deki bahnamelerin taranması henüz yapılmadığı gibi İstanbul ve Anadolu'daki bazı özel kişilerdeki nüshaları da daha göremediğimiz için bu konuda son sözü söylemiş olmaktan uzağız." (Şehsuvaroğlu 1984). (bkz. *14. yüzyıl Tıp Eserleri: 18. Bahnâme-i Padişahî Tercümesi*).

19. Cerrahname, 1504, tarih yok:

Yazarı bilinmeyen bu eserin dil ve yazılış tarihi itibari ile 15. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.

1504'te istinsah edilen ve İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanesi 729 numarada kayıtlı bulunan ve bilinen bu tek nüshanın başında yazar aynen şöyle demektedir:

"Bu risaleyi 134 fasıl üzerine tertip ettim. Mütekaddimin ve müteahhirin-i kelâmdan (eski ve yeni kelimelerden) bazısını kudret yettikçe beyan ettim. Ümit vardır ki, emr-ü cerahat'te (cerrahide) bu risâle ile intifa edeler (yararlanalar):" (Şehsuvaroğlu 1984).

16. Yüzyıl Tıp Eserleri

1. **Ed-dürretü'l-Manzum**, tarih yok, Hekimbaşı Kaysunîzâde Mehmet Efendi (Mehemmed Bedreddin bin Mehmed Kaysunî) (?-1611):

Bursalı Tahir Bey, Kaysunî'nin *Ed-dürretü'l-Manzum* isimli Türkçe tıbbî bir eseri olduğundan bahseder. Bir öğrencinin yardımıyla kaleme alınan bu yazmada kendisinin denemeleri verilmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Kısmında bir nüshası vardır. Ancak Ankara İl (Cebeci Semt) Küt. Y. 1076 No.da da kayıtlı diğer bir nüshası bulunmaktadır.

2. **Mualece-i Zahmet-i Frenk**, tarih yok, Hekim Nidaî:

Adı frengi ilacı anlamına gelen bu eserin, AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saip Kitaplığı 2596 numarada kayıtlı bir nüshası ve Ankara Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Prof. Dr. Uzluk kitapları arasında da bir nüshası vardır. Prof. Dr. Galip Ata, bu eseri Kaysunî'nin sanarak 1932'de Bükreş'te IX. Tıp Tarihi Kongresi'nde tebliğ etmiştir (Şehsuvaroğlu 1984).

3. **Menafi'ü'n-Nâs**, 1566, Hekim Nidaî:

Nidaî'nin eserlerinden, tıp tarihi bakımından en önemlisi olan bu eserdir. Kendisinin de ön sözde belirttiği gibi bu eser, Selim II'nin cülus yılı olan 1566 yılında yazılmış ve ona sunulmuştur. Kısmen şiir şeklinde yazılmış olan bu eser, altmış bâb üzerine düzenlenmiştir.

Pek çok kopyası yapılmış olan bu eserin bilinen nüshaları şunlardır: Saraybosna Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi 2534, Saraybosna Hygienski Institut (0/5, r.t. 10 ve 10 b, Saraybosna

Şarkıyyat Enstitüsü Y. 937, 2482/1, 2896. Zagreb Şarkıyyat Enstitüsü Y. 358/1, 582, 745, 820, 1092/2, 1224, 1337, 2045, Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 5059, Edirne Selimiye Kütüphanesi T.Y. 561, Nuruosmaniye Küt. 3556, Süleymaniye Küt. Laleli 1649, Es'ad Efendi 2498/1, Lala İsmail Efendi 389/1, Hamidiye 1041/9, İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Küt. T.Y. 23, 24, 51, 55, 66, 73, 82, 103, 124, 136, 140, 152, 273, 302, 308, 387, Londra British Museum Küt. Or. 8728, 10954, 12814, Münih'te Bayerisch Staats Bibliothek Cod. Turc 241/2, W. Berlin Staats Bibliothek Diez A. 8. 187 numaralarda birer nüshası vardır (Şehsuvaroğlu 1984).

4. Kitab-ı Mualecât, ?, Ali bin Osman

W. Berlin Staats Bibliothek Diez A. 4.67 numarada kayıtlı bir nüshası bilinmektedir. Şehsuvaroğlu, eserin giriş kısmındaki bilgilere göre, Ali bin Osman'ın askeri cerrâh olduğunu söylemektedir (Şehsuvaroğlu 1984). Halk için yazılmış olan bu eser, 89 fasıl üzerine düzenlenmiştir.

Yukarıdaki eserler dışında, çeşitli kaynaklarda adı geçen ancak varlığı tanıklanamamış veya hakkında yeterli bilgiye ulaşamadığımız eserler de bulunmaktadır. Burada, bu eserlerden söz edilmemiştir.

Yazımızın ikinci bölümünde, yukarıda söz ettiğimiz eserler üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Kaynaklar

ADIVAR, Adnan

1943 *Osmanlı Türklerinde İlim* İstanbul

1982 (Eklerle yayınlayan: A. Kazancıgil-S. Tekeli) İstanbul

BAYRAM, Mikail

1996 "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi" Konya: *V. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*

BLOCHET, E.

1932 *Catalogue des Manuscrits Turcs I* Paris

1933 *Catalogue des Manuscrits Turcs II* Paris

BURSALI MEHMED TAHİR EFENDİ

1975 *Osmanlı Müellifleri (Haz. İsmail Özen)* İstanbul: 3 Cilt, 2. Basım, Meral Yayınevi

CANPOLAT, Mustafa

1973 "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede" Ankara: *DTCF Türkoloji Dergisi*, C.V, s. 20-47

DEMİRHAN, Ayşegül

1982 *Kısa Tıp Tarihi* Bursa: Üniversite Basımevi

HATİBOĞLU (KILIÇOĞLU), Vecihe

1956 *Cerrahiye-i İlhaniye* Ankara: DTCF Yay.

KAHYA, Esin

1988 "15. Yüzyılda Yaşamış Bir Bilim Adamımız: Mümin bin Mukbil" İstanbul: *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 17-19 Şubat

KAZANCIGİL, Aykut

1999 *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji* İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.

KOMAN, Mahmud M.

1955 "Tuhfe-i Mübarizi (Lübab-ün Nuhab Tercümesi)" İstanbul: *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 18, sayı 13. s. 689-719

ÖNLER, Zafer

1990 *Müntahab-ı Şifâ I, Giriş-Metin* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

1999 *Müntahab-ı Şifâ II, Sözlük* İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 21, Simurg

ŞEHSUVAROĞLU, Bedî N.

1957 "Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi" İstanbul: *Dünya Tıp Birliği XI. Genel Kurulu*

1961 *Eşref Bin Muhammed, Hazainü's-Saâdât* Ankara: TTK Yay.

1984 *Türk Tıp Tarihi* Bursa.

TEKİNDAG, Şehabettin

1971 "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I" *Türkiyat Mecmuası*, C. 16, s. 133.

TERZİOĞLU, Arslan

1983 "Osmanlı Yükseliş Devrinin Ünlü Hekimbaşısı: Ahi Çelebi" *Bifaskop*, 4: 11, s. 13-18

ULUDAĞ, Osman Şevki

1991 *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi* Ankara

1935 "Eski Tıbbımızda Değerli Kitaplar" *Ülkü Mec.*, 5, 30, 421-424.

UZEL, İlter

1992 *Şerefeddin Sabuncuoğlu, Cerrahiyetü'l -Haniyye I, II* Ankara: TTK Yay.

1999 *Şerefeddin Sabuncuoğlu, Mücerreb-nâme* Ankara: TTK Yay.

ÜNVER, Süheyl

1932 "Kitab-ül-Cerrahiye-i İlhaniye" *İstanbul Tıp Fak. Mec.*, 14, 11-12, 403-409

1932 "Hekim Konyalı Hacı Paşa, Hayatı ve Eserleri" İstanbul: *İstanbul Üniv. Tıp Tarihi Yay.*, No. 47

YELTEN, Muhammet

1993 *Şirvanlı Mahmud Kemaliyye* İstanbul

(YÖNTEM), Ali Canip.

1927 "Cerrahiye-i İlhaniye" *Hayat Mecmuası*, Cilt: II, Sayı: 3, s. 42